

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Paedagogica II (2012)

Emilia Śmiechowska-Petrovskij

Forma i treść książki dla niewidomych i słabo widzących dzieci z dodatkowymi niepełnosprawnościami

Wstęp

Książka jest zarówno ważnym środkiem przekazu kulturowego, jak również istotnym elementem w procesie terapii i rehabilitacji osób niepełnosprawnych. Kontakt z książką oraz recepcja twórczości literackiej mogą pełnić funkcję kompensacyjno-katartyczną, czyli pomagać osobie odzyskać równowagę wewnętrzną i dobre samopoczucie, wyrównywać braki realnego życia, łagodzić przykre stany fizyczne i psychiczne, poprzez zaspokojenie takich potrzeb, jak:

- rekreacji, aktywnego odpoczynku (w sensie psychicznym), rozrywki, gry i zabawy;
- zapomnienia o powszednich troskach i niewygodach, ucieczki w lepszy świat fantazji;
- rozszerzenia granic jednostkowego istnienia w czasie i przestrzeni, wzbogacenia własnego życia i częściowego, symbolicznego zaznania tego, co jest udziałem ludzi innych epok, kultur, środowisk i grup społecznych;
- doznawania różnorodnych wrażeń zmysłowych i emocji;
- pełnej ekspresji osobowości, m.in. ekspresji emocji;
- rozładowania i złagodzenia bolesnych napięć i konfliktów wewnętrznych, przy równoczesnym doznawaniu napięć i ostrych bodźców, nieszkodliwych, bo nie narażających na rzeczywiste cierpienia (za: Dziemidok 1976, s. 92).

Badacze zajmujący się rolą twórczości artystycznej w życiu osób niepełnosprawnych, podkreślają jej oddziaływanie korekcyjne, stymulacyjne i regulacyjne w sferze afektywno-motywacyjnej oraz znaczenie w usprawnianiu sfery psychoruchowej i poznawczo-kreatywnej (Czerwińska 2004, s. 311).

Forma i treść książki w kontekście niepełnosprawności sprzężonej

Dla osób z dysfunkcją wzroku teksty literackie stanowią dostępny kanał poznawczy dzięki kompensacji werbalnej, czy to w postaci tekstów brajlowskich, mówionych, czy też czarnodrukowych, możliwych do odczytania dzięki nowym technologiom wspierającym.

Jednak kontakt dziecka z książką, zarówno pełnosprawnego, jak i niepełnosprawnego zakłada silny wpływ dorosłego pośrednika. Pojawienie się potrzeb

czytelniczych, chęci kontaktu z książką nie jest zjawiskiem samorzutnym, autonomicznym – jest efektem procesu inicjacji. Okres inicjacji czytelniczej kończy się mniej więcej około 3. roku życia w przypadku dzieci zdrowych, niezaniebanych środowiskowo. Na skutek oddziaływania rodziców w tym czasie dziecko zapoznaje się z książką-przedmiotem, książką-zabawką. Dominuje publikacja z obrazkami oraz dźwiękami, a współcześnie również z różnego typu fakturami, zapewniająca stymulację wielozmysłową. Jeśli chodzi o treść utworów, to stanowią je proste baśnie, rymowanki, wierszyki mnemotechniczne. Z czasem zmienia się zarówno forma, jak i treść książki dla dzieci, ale wciąż konieczny jest współdziałanie dorosłego, przynajmniej do czasu opanowania techniki czytania samodzielnie. W praktyce jednak wpływ pośrednika ujawnia się również po tym momencie, w postaci podsuwania odpowiednich pozycji książkowych (Papuzińska 1988, s. 6–30).

W przypadku dzieci niewidomych i słabo widzących z dodatkowymi niepełnosprawnościami: z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym oraz dysfunkcją narządu ruchu i zaburzeniami napięcia mięśniowego, obecność pośrednika jest warunkiem nie tylko wprowadzenia książki w obręb doświadczeń dziecka, ale przede wszystkim determinuje możliwość korzystania z niej. Ograniczenia poznawcze, sensoryczne i ruchowe tej grupy dzieci sprawiają, iż nie następuje przejście z fazy inicjalnej kontaktu dziecka z książką do kolejnych faz związanych z samodzielnym obcowaniem z lekturą. W przypadku tej grupy odbiorców niezwykle ważne jest zrozumienie przez dorosłych pośredników – rodziców, terapeutów, nauczycieli – że obcowanie z książką tej grupy, mimo tak wielu dysfunkcji, może być rozwijające. Szczególne znaczenie ma dobór odpowiedniej formy książki, aby umożliwić dziecku jej odbiór. Trudności dziecka niepełnosprawnego wielorako, z niepełnosprawnością intelektualną, wzrokową i ruchową polegają na:

- zaburzeniach motoryki (niedowłady, porażenia kończyn, nieprecyzyjne ruchy, ruchy mimowolne);
- braku lub ograniczonych możliwościach wzrokowych (dzieci niewidome, słabo widzące);
- zaburzeniach mowy i komunikacji;
- zaburzeniach emocjonalnych;
- ograniczeniach w rozumowaniu abstrakcyjnym (praca na konkretach);
- zaburzonych procesach spostrzegania (spostreganie niedokładne, wolne) (Obuchowska 1999, s. 503–507).

Najczęstsze problemy korzystania z książek dotyczą:

- trudności w utrzymywaniu i manipulowaniu książką-przedmiotem,
- braku technicznej umiejętności czytania brajlem,
- braku zrozumienia czytanego lub prezentowanego tekstu,
- braku możliwości intelektualnych w przewidywaniu dalszego ciągu fabuły, związanego z ograniczonym zasobem potencjalnych rozwiązań,
- trudność w odczytywaniu motywacji bohaterów.

Proces inicjacji czytelniczej rozpoczyna się od wprowadzenia książki w obręb doświadczeń osobistych dziecka, początkowo jako zabawki, obiektu użytkowanego niezgodnie ze swoją funkcją. Małe dziecko używa książki w oderwaniu od jej funkcji: gniecie strony, manipuluje, postukuje, testuje swoją sprawczość niezależnie od przeznaczenia książki. W przypadku dzieci niewidomych niepełnosprawnych

intelektualnie z nieprawidłowościami napięcia mięśniowego i dysfunkcjami układu ruchowego, ten etap kontaktu dziecka z książką może stanowić cel działań terapeutyczno-edukacyjnych.

Książka może służyć do:

- usprawniania pracy rąk: ćwiczenia chwytu, napięcia mięśni dłoni i przedramienia,
- ćwiczenia umiejętności przewracania strony, prawidłowego przesuwania dłoni po tekście (w przypadku dzieci uczących się brajla),
- uświadomienia funkcji symbolicznej książki, kodowania znaków graficznych i pikturalnych, o ile możliwości intelektualne na to pozwalają (w przypadku dzieci zdrowych ma to związek z dostrzeżeniem związku pomiędzy trójwymiarowym obiektem a dwuwymiarową ilustracją i znakami graficznymi).

W zależności od poziomu funkcjonowania niewidome i słabo widzące dzieci z niepełnosprawnością intelektualną oraz zaburzeniami czynności ruchowych i napięcia mięśniowego dzięki dorosłemu pośrednikowi mogą korzystać z:

- książek brajlowskich,
- książek mówionych: utrwalonych na taśmach magnetofonowych, w standardzie DAISY, CD-Audio, w formacie mp3, odczytywanych przez rodziców lub terapeutów,
- książek dotykowych (zawierających grafikę dotykową w postaci wypukłych wydruków oraz przy użyciu materiałów stymulujących dotyk).

Dorosły pośrednik – terapeuta

Doniesienia z praktyki placówek zajmujących się edukacją i rehabilitacją osób niewidomych i słabo widzących z niepełnosprawnością intelektualną i ograniczeniami ruchowymi wskazują, iż podopieczni zyskują kontakt z książką, poza kontaktem „manipulacyjnym”, najczęściej na zajęciach logopedycznych oraz brajlowskich. Ma on najczęściej charakter kontaktu literackiego w formie odsłuchiwania treści utworów. Nauczyciele i terapeuci odczytują fragmenty utworów lub prezentują różnego typu nagrania audio. Ważną rolę odgrywa również komunikacja naprzemienna, bazująca na treści utworu literackiego, znanego uczniowi. Nauczyciel recytuje fragment wiersza, z którym wielokrotnie zapoznawał ucznia, po czym pozostawia czas na uzupełnienie tekstu przez dziecko, o ile możliwości intelektualne i sprawność aparatu artykulacyjnego na to pozwalają. Modyfikacją takiej sytuacji dydaktycznej jest zadawanie pytań dotyczących zacytowanego fragmentu i proponowanie odpowiedzi lub dopowiedzeń, które celowo są niedorzeczne. Uczeń, który z racji ograniczeń nie może odpowiedzieć, reaguje na propozycje odpowiedzi nauczyciela w sposób ekspresyjny, okazując aprobatę lub dezaprobatę. Jest to świadomy zabieg ze strony prowadzącego zajęcia, mający na celu wywołanie emocji, wyzwolenie uczucia radości z powodu uświadomienia sobie niedorzeczności odpowiedzi. Takie zaprojektowanie sytuacji pozwala uczniowi doświadczyć rzadkiej przewagi umysłowej nad osobą ujawniającą tak rażąco nieznaną rzecz.

Dorosły pośrednik – rodzic

Rodzice dzieci z dysfunkcją wzroku z dodatkową niepełnosprawnością intelektualną i zaburzeniami napięcia mięśniowego oraz dysfunkcją aparatu ruchowego

mają niską motywację do wykorzystywania książki w relacji z niepełnosprawnym dzieckiem. Ma to związek z tym, iż w kontekście konieczności stosowania intensywnych zabiegów pielęgnacyjnych, rehabilitacyjnych i leczniczych panuje przekonanie, że proponowanie aktywności związanych z książką nie przyniesie żadnych korzyści, szczególnie w przypadku dzieci, u których występują problemy z komunikacją oraz znaczne obniżenie sprawności intelektualnej. Tymczasem wprowadzenie książki w sferę kontaktu rodzica z dzieckiem może wspierać komunikację i budować wzajemne relacje.

Większość rodziców dzieci niewidomych i słabo widzących z niepełnosprawnością intelektualną oraz zaburzeniami czynności ruchowych i napięcia mięśniowego często nie zdaje sobie sprawy, iż inicjuje kontakt dziecka z książką (traktowaną nie jako obiekt materialny). Początkiem przygody dziecka z książką są kołysanki i proste zaśpiewy, którym towarzyszy ruch ramion i kołysanie. Odpowiadają potrzebom ciała i psychiki dziecka, są odpowiednio zrytmizowane i uporządkowane brzmieniowo. Kolejnym elementem inicjowania kontaktu z książką są wszelkiego rodzaju zabawy i igraszki manipulacyjne, tzw. „rozbudzanki” zachęcające do zabawy, czyli zachowania dorosłych i dzieci polegające na klaskaniu, szczypaniu i łaskotaniu przy okazji miniaturowych fabulek, najczęściej związane z rączkami dziecka. Jeszcze inną formą budowania kontaktu z książką jest recytowanie utworów dziecku – najczęściej wierszyków rymowanych, pochodzących z kanonu poezji dziecięcej (Cieślakowski 1985).

Tak zapoczątkowany kontakt dziecka z książką może być twórczo wykorzystany również później. Jednym z takich sposobów jest tworzenie wraz z dzieckiem książki dotykowej. Proces powstawania książki to czas aktywizacji dziecka, uzależniony od poziomu jego funkcjonowania. Aktywizację warto rozpocząć od wspólnego poszukiwania tematu książeczki, bliskiego dziecku, a następnie konsultować z dzieckiem dobór odpowiednich materiałów o różnych fakturach. Ważnym elementem tego procesu jest stwarzanie możliwości doświadczania dotykowego połączonego z komunikatem słownym. Jeśli możliwości fizyczne na to pozwalają, dziecko powinno być czynnym pomocnikiem, przytrzymywać wykorzystywane elementy, smarować klejem, zszywać.

W trakcie przygotowywania reprezentacji dotykowych obiektów rzeczywistych należy stwarzać okazję do poznawania taktylnego tychże obiektów, wspierając dziecko poprzez prowadzenie dłoni i komentarz. Zawartość książki dotykowej powinna koncentrować się na bieżącej działalności dziecka, takiej jak posiłek lub jedna z aktywności dziennych (np. zajęcia rehabilitacyjne, spotkanie z babcią, itp.). Kiedy to możliwe, warto użyć rzeczywistych obiektów (np. plastikowej łyżeczki, serwetki, monety, szczoteczki do zębów). Warto również, tworząc książeczkę na przykład dotyczącą rodziny, umieścić ulubione przedmioty członków rodziny lub elementy dla nich charakterystyczne (szorstki sweter dziadka). Można wyzyskać również formę książki, na przykład nadając jej kształt koła i zamieścić w niej okrągłe obiekty (monety, przyciski, nakrętki i inne) (American Foundation for the Blind).

W ten sposób możliwa jest transgresja – od budowania kontaktu, relacji do dostrzeżenia możliwości „kodowania” rzeczywistości poprzez reprezentacje obiektów lub konkrety, przeniesione jednak ze swego naturalnego położenia. Ponadto można wytworzyć w dziecku potrzebę czytelniczą, w postaci świadomości, iż obcowanie z książką powoduje uzyskanie stanu przyjemności.

Podsumowanie

Forma i treść książki dla niewidomych i słabo widzących dzieci z dodatkowymi niepełnosprawnościami – intelektualną i ruchową – uzależniona jest od dwóch czynników:

- poziomu funkcjonowania odbiorcy,
- wiedzy i świadomości pośrednika.

W przypadku tej grupy dzieci, kontakt dziecka z książką jest podobny do kontaktu dziecka pełnosprawnego w fazie inicjalnej. Charakter tego kontaktu może być jednak skutecznie wyzyskiwany w działaniach rehabilitacyjnych, związanych z usprawnianiem motoryki, ćwiczeniem możliwości intelektualnych, oddziaływaniem psychoterapeutycznym oraz budowaniem więzi. Nie należy również zapominać, iż kontakt z książką w fazie inicjalnej ma charakter synkretyczny, łączy w sobie cechy różnych kontaktów kulturowych, a zetknięcie dziecka z ustną twórczością literacką zawiera w sobie wszechstronne uczestnictwo w kulturze, bo związana jest ona z muzyką, zabawą, ruchem i tańcem.

Literatura

ABC rehabilitacji dzieci, red. M. Borkowska, Pelikan, Warszawa 1989.

Creating Tactile Books, American Foundation for the Blind. <http://www.afb.org/Section.asp?SectionID=6&TopicID=97&DocumentID=1258> (dostęp: 22.07.2010).

Cieślakowski J., *Wielka zabawa*, Ossolineum, Wrocław 1985.

Czerwińska M., *Sztuka w rehabilitacji osób niepełnosprawnych – metoda, czy sposób na życie?* [w:] *Dyskursy pedagogiki specjalnej 3. Rehabilitacja, opieka i edukacja specjalna w perspektywie zmiany*, red. Cz. Kosakowski, A. Krause, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004.

Dziecko niepełnosprawne ruchowo. Część 3. Wychowanie i nauczanie dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym, red. E. Mazanek, WSiP, Warszawa 1998.

Dziemiłok B., *Katartyczno-kompensacyjna funkcja sztuki*, [w:] *Sztuka i społeczeństwo*, red. A. Kuczyńska, PWN, Warszawa 1976.

Obuchowska I., *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, WSiP, Warszawa 1999.

Orkan-Łęcka M., *Mama, tata, dziecko czyli o tym, jak uczyć małe niewidome dziecko w warunkach domowych*, „Materiały Tyflogiczne” 2003, nr 14.

Papuzińska J., *Inicjacje literackie*, WSiP, Warszawa 1988.

Tomasik E., *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*, WSPS, Warszawa 1994.

The form and content of a book for blind and visually impaired children with additional disabilities

Abstract

A book is an important source of cultural transmission as well as an element in the process of therapy and rehabilitation of disabled people. The article presents the possibilities of using books in working with blind and visually impaired children with additional disabilities. It points to the most frequent problems connected with using books by children with multiple disabilities as well as the possibilities and ways of adjusting both the material form of a book and its content to the manual, perceptual and intellectual abilities of students. The article

discusses the importance of an adult intermediary in the contact of a child with multiple disabilities with a book. It also presents the ways in which therapists and parents can use books in rehabilitation connected with improving the motor abilities, exercising intellectual abilities, psychotherapeutic influence, building bonds as well as engaging blind and visually impaired children with additional disabilities into culture thanks to the syncretic character of the child's contact with a book connected with the rhyme, rhythm, music, play and dance.